

Ciril Vnuk*

DRUŽINSKI SPOMINI NA ČAS 2. SVETOVNE VOJNE

V prispevku je s spominskimi drobcami članov avtorjeve prvotne in širše družine prikazan čas 2. svetovne vojne v Jastrebcih ter nekaterih drugih bližnjih območjih. Od življenja družine pred vojno nas pripelje do zaključnih priprav na boje (t. i. fronto) med Nemci in Bolgari v aprilu 1945.

Uvod

Vsaka vojna zapusti v človeku, ki jo srečno preživi, globoke in neizbrisne sledi. Če jo doživlja v mladih letih, so te sledi toliko globlje in imajo toliko širšo čustveno paleto, saj se doživljanju groze in strahu, ki sta sicer temeljni občutji za tak nesrečni čas, pridruži še vrsta drugih. Recimo radovednost. Predrznost. Ali izjemen samoohranitveni nagon. Tak čas se po globini, s katero zaznamuje človeka, lahko meri le z največjimi drugimi nesrečami, naravnimi katastrofami ali tragedijami, ki ga doletijo. Koliko morajo prestopiti ljudje v vsaki vojni, koliko nakopičenih strasti, predvsem sovraštva, se mora izživeti, koliko nedolžnih umreti, preden spet zavladava mir!

Ni torej čudno, če je posledice druge svetovne vojne, predvsem tiste iz zaključnih bojev med okupatorskimi Nemci in zavezniškimi, ruskimi in bolgarskimi silami, še dolga leta čutilo prebivalstvo Jastrebccev in številnih drugih vasi, skozi katere je potekala zadnja nemška obrambna linija. Tako je bila v pogovorih ta tema lep čas prevladujoča; vedno znova se je vračala na kožuhare in druga skupna dela, zasedla dolge zimske večere in počitke po delu. Marsikdaj se je »zbudila«, ko se je za plugom iz zemlje pokazal kos granate ali kak drug ostanek iz vojnih časov. Sčasoma so ljudje začeli pozabljati na zamere, ki so jih imeli iz tega obdobja drug do drugega – v smislu stare resnice, da čas ozdravi bolečine.

Drevje v jastrebskih gozdovih je kmalu zacelilo številne rane od krogel in drobcov granat. Samo ko je oče imel na žagi v Središču kak hrast, so nastale težave in so ga žagarji grdo gledali zaradi poškodovanih ali uničenih žag, ko so zarežali v njegov »špliter« – drobec granate, ki se je zarasel v

lesu in ga oče prej ni videl in izsekal. Jamo nekdanjega bunkerja v Drevju pri Kerenčiču smo sčasoma zasuli in zemljo poravnali, številne druge, ki so si jih izkopali bolgarski vojaki po gozdnem robu in ob cesti v Pesovščaku so čez leta prerasli trava in robidovje. V njih se je nabralo vsako leto več preperelega listja in postajali so vedno plitkejši. Na enem od njih sem tista mlada leta na grebenu izkopane zemlje, ki ga je oblikoval vojak, redno našel lepe jurčke. Tam v bližini sem še deset let po vojni našel manjšo neeksplozirano granato. Nekaj let prej sem med igro v gozdu odkril »za vselej« zakopane naboje za puško, ki so potem spet »za vselej« – tokrat menda čisto zares – končali v opuščenem studencu.

Spominov na to vojno ni hotelo biti konec niti v letih, ko sem živel v internatu Industrijske kovinarske šole pri TAM. Tu so naše presežke energije krotili in s pridom usmerjali v zasipavanje bombnih lijakov po tezenskem gozdu okrog internata, da se ne bi preveč zredili.

Dandanes država odkopava svoje nekdanje nasprotnike in jim postavlja spominska obeležja ... Ker se je spremenila in je sposobna priznati pravico do groba tudi tistim, ki se ne morejo ravno šteti za njene prvorce v boju proti okupatorju ... Jaz pa ... No, jaz bom tu zapisal družinske spomine na tisti čas, ki je mene in vse nas nedvomno zaznamoval v marsikaterem pogledu; da bodo imeli tisti, ki bi jih to zanimalo, pristno gradivo, temelječe na Katikini, Janezovi, Milanovi, Vilkovih, Frančkovih in moji pripovedi ter spominih bratranca Petra in sestrčne Pepike. Mimike, naše najmlajše, tu ne štejem, ker je v družino prišla v Titovi Jugoslaviji; a tudi ona je morala zaživeti s posledicami tega časa. Upam, da s tem člankom ne bom komu zbudil slabe vesti; vsi, ki bi jih resnično lahko kaj prizadelo, so namreč že mrtvi. Kljub temu sem dve imeni »zašifriral«, za vsak primer. Žal nisem pred desetletji, ko so še živeli, čutil te potrebe, ne imel časa, da bi zbral in zapisal še njihove prvoosebne izpovedi. Tako smo tu ostali le takratni otroci – otroci okupacije in osvobodilne vojne.

* Ciril Vnuk, Miklavž pri Ormožu 22, 2275 Miklavž pri Ormožu.

Kratko o očetovi in materini družini

Za lažje razumevanje sorodstvenih prepletenosti se mi zdi najno podatki nekaj osnovnih podatkov:

V očetovi družini v Jastrebcih 19¹ se je rodilo 12 otrok, 5 moških in 7 žensk. Dva nista preživela prvega leta starosti, ostali so odrasli. Najstarejši Jurij (1886–1917) se je poročil z Marijo Kuharič (1889–1961) iz Jastrebcv 21, a je padel v 1. svetovni vojni; tako se je ona kot vdova poročila drugič s Petrom Majcenom in smo bili pozneje sosedje, ona pa »sozdova mama«. Očetova starejša sestra Magda (1896–1982) se je poročila z Mirkom Pokrivačem, našim tetcem, iz Jastrebcv 15; rodili sta se jima dve hčeri, Pepika² in Ida. Tako so v Pesovščaku živeli štirje iz očetove družine. Dve očetovi sestri sta življenje preživeli v samostanih, Neža (1888–1960) na Dunaju, Kata (Katarina, 1897–1984) pa v Epernyu v Franciji. Sestra Mica (Marija, 1889–1918) se je poročila s Francem Severjem v Črnuče pri Ljubljani, Ana (1893–1976) pa z Jožefom Koržetom s Ponikve ob Južni železnici; imela sta več otrok, a trije so odrasli: Ludvik, Pepi (Jožef) in Ančka (Ana). Lenčika (Helena, 1900–1931) je bila šivilja in je umrla za grižo. Sledili so moj oče Franc (atek, 1902–1992), Jakob (1906–1930), ki je v nepojasnjenih okoliščinah umrl pri vojaki v Beogradu; na domačiji je ostal najmlajši Peter (1910–1993). Ta je s prvo ženo Mimiko (Marijo Veselko, 1915–1945) iz Stanetinca na hrvaški strani imel 5 otrok, Petra³, Konrada, Jožefa, Marto in Milico, po vojni pa še Marjana z drugo ženo Tiliko Štampar.

Materina (Marija, 1902–1986) družina je živela v Jastrebcih 44. Očetu Frideriku Žganjarju (1863–?⁴) in materi Mariji Žganjar, roj. Šef iz Godenincev (1867–1944?) se je rodilo troje otrok. Najstarejša Julia (Julijana) je bila nuna v Kalwangu in na Dunaju, najmlajši Jakob, naš »vujček«, pa je zagospodaril na skromnem domačem posestvu ter imel šest otrok: Gusteka (Avgusta) – ta se je rodil pred poroko, zato je nosil materin priimek Žuman – Janeza, Štefco (Štefanijo), Tončka (Antona), Mimiko (Marijo) in Ivanko.

V naši družini se je rodilo sedem otrok: Katika (Katarina)⁵, Janez⁵, Milan⁵, Vilko⁵, Franček (Franc)⁵, Ciril in Mimika (Marija).

¹ Vse hišne številke ustrezajo današnjemu stanju, le sosedova (Majcenova) hiša ne stoji več.

² Uradno Jožefa; njeni dobesedni navedki so v tem besedilu označeni kot »sestrična Pepika« (s. P).

³ Njegovi dobesedni navedki so v tem besedilu označeni kot »bratranec Peter« (b. P).

⁴ Tudi on je padel med 1. svetovno vojno, a se je točna letnica pozabila.

⁵ Njihovi dobesedni navedki, večinoma poknjiženi le v nujnem obsegu, so v tem besedilu označeni z velikimi začetnicami v oklepaju (K), (J), (M), (V), (F).

Kako smo živeli pred okupacijo

Čurinova domačija postane naš dom

Hiša v Jastrebcih 20, kamor se je oče priženil, je bila last Franca (župnika v Razlogah in Crnem Lugu v hrvaškem Gorskem kotarju) in Katarine Čurin, poročene Zdravec. Ta je imela sina Cirila, v zakonu pa hčer Tiliko, a mož ji je kmalu umrl. Tilika je bila od njega mlajša in njej za družbo je prišla k hiši pastirica, moja mati, iz revne Žganjarjeve družine.

Slika 1: Zdravčevi okrog leta 1914: levo sedi Katarina (roj. Čurin), zadaj levo njen sin Ciril.

Potem je neko leto stric duhovnik povabil svojo nečakinjo Tiliko na obisk v Razloge. Tu je zbolela za grižo in umrla. Sestri Katarini je poslal pismo s črnim robom in ji razodel nesrečo. Ta je mater silno prizadela; žalovala je v pretresljivi bolečini tako močno, da moji materi, pastirici, skoraj ni bilo več obstati pri hiši, vendar je le zdržala – in postala nadomestilo za oba izgubljeni otroka. Ko je odrasla, se je po kratkem (o tem je vedno pripovedovala z muzajočim se smehom) času »dvorjenja« odločila za poroko z mojim očetom. Tako je postala Čurinova (po domače Faturova⁶) domačija naš, torej Vnukov dom. »Štiriinidesetega leta sta si brat in sestra razdelila zemljo: Gospod so dobili gorice na Hrvaškem, Drevje pa eno njivo, da so imeli svojo zemljo ... Potem pa so oni to svojo zemljo prepisali na našo mamiko. Ona jih je morala klicati za

⁶ Domače ime več tukajšnjih Čurinov je Fatur.

vŭjeca⁷, da je bilo bolj domače.« (K)

»Pomnim, da se je prepis delal v Štrigovi. Milan je bil majhen dojenček in se je grozno drl. Jaz sem ga pazila, ker sta atek in mamika morala oditi. Potem pa sem ciceka (dudo, o. p.) namakala v med – atek je imel čebele – tisto je polizal in spet se je jokal. Tako se je jokal, ker je bil bolan, nekaj so ga zdravili. Mamika se je bala, da bo umrl ... Meda pa mu ne bi smela dajati, bil je premočen za takega malega – tako so rekli, da ne bi smela ...« (K) Pozneje je tudi Katarina Zdravec prepustila svoj delež posestva naši družini. Še dolga leta smo bili Faturi; če si komu rekel, da si Vnučkov, te je vprašal: Faturrov ali Šandorov⁸?

Naša hiša

Ta hiša v Jastrebcih 20 je stala pred vojno na istem mestu kot danes. »Bila je s slamo pokrita. Pred vhodom je imela kapuro, tak napušč ven na cesto. Tu je strašno ozko bilo ... Tista kapura je bila lesena; notri je na vsaki strani bila klop, na kateri so ženske in moški, ki so nesli v mlin (Požganov ali Benetkov, o. p.), počivali. Včasih niti nismo vedeli, da je kdo tu ... Ja, in tam v tisti kapuri sem tudi – naj še to povem: Ko smo krmo vozili iz Prodnice, sva z Janezom bila na štali. Potem pa je Janez šel dol in tudi na travnik, jaz pa sem lestvico zgrešil in sem padel dol. Našli so me mati⁹ pa so me nezvestnega zvelkli v to kapuro. Tam sem se potem zbudil na koci ...« (M) Kjer je danes zadihiža, je bila žitnica, pod njenim lesenim podom pa pivnica. Iz nje se je prišlo po stopnicah v priklet. Na drugi, severovzhodni strani, kjer ima zdaj Franček garažo, je bila pivnička. Iz nje so prav tako vodile stopnice, v nadaljevanju pa so bile štale – s hišo v kjuč – do tja, kjer so zdaj svinjski hlevi. Štalni zidi so bili butani, svinjski hlevi pa leseni; stali pa so tam, kjer sta zdaj pivnica oziroma parma in drvarnica – torej ločeno. Vse je bilo pokrito s slamo.

Naša klet pri Urbanu

V goricah pri Urbanu na Stanetinskem Bregu je stala naša značilna, skoraj kvadratna klečaja, zgrajena iz tesanih hrastovih brun. Zunaj in znotraj je bila ta klet

ometana, bolje reči omazana, s plastjo ilovice in pobarvana z apnenim beležem. Ostrešje je bilo povezano z lesenimi klini, česar se dobro spomnim, ker sem se nič kolikokrat vanje butnil, ko sem phal seno ali otavo v ta tesni prostor. Spodaj sta bila dva prostora. V prvega so vodila vrata iz desk, ki so se zapirala in zaklepala z manjšim ključem od zunaj – z žabico okrogle oblike, premera kakih 10 cm in debelo okrog 2,5 cm. To je bil nekakšen predprostor, v katerega si moral stopiti čez visok prag; na njem so naši – oče, mati, Katika ali kdo drug – počivali ob malici ali obedu. Tu smo shranjevali razno orodje, nekaj kolja, lesene hlapce za vez in drugo šaro. V stropu je bila odprtina za vstop na podstrešje. Sredi leve stene so bila velika in težka tesana vrata z vrezano letnico 1798, ki so se na lesenih tečajih odpirala navznoter; pri tem so zlovešče škripala, da me je bilo kar strah, posebno zato, ker je v notranjosti bila tema ... Na teh vratih je bila težka kovana ključavnica, ki se je odpirala s kakih 15 cm velikim ključem. Desno od odprtine za ključ je bila pritrjena močna kovana narba, ki se je pripenjala na podboj in bi se jo dalo zakleniti z žabico. Znotraj tega kvadratnega prostora so bili ob preostalih treh stenah gantarji in na njih trije večji in manjši sodi, za vrati pa pŭta (lesena nahrbtna škropilnica) in velika pletenka z žganjem. Nad sodi je bila pod lesenim stropom naokoli kakih 30 cm široka preprosta lesena polica, na kateri je stalo nekaj steklenic, čepov, klinčkov za vez in druga drobnarija, jeseni pa so bila na njej zložena jabolka sorte kanadka in neke zimske hruške. Na zahodni in vzhodni steni sta bili tudi okrogli luknji za zračenje, ki so ju po potrebi zadelali s šopom slame.

Žmŭtkova pivnica

Za ta članek je pomembno dodati, da smo hranili pijačo, tudi vino, v kleti, ki jo je imel bolfenski župnik Janez Zdravec, po domače Žmŭtek (1855–1942) – torej v Žmŭtkovi kleti v Ciganiji. »Ja, to pa je bilo pod igriščem, malo od Plohla ... Tistega danes ni, tisto je zgorelo. Midva z Janezom dobro veva, ha, ha, ha! Sva enkrat šla po jabolčnico pa je Janez rekel: 'Ne, mija boma vino pila ...' A ni bilo ne šefa ne šlaha, ničesar, da bi si natočila vino, jabolčnica pa je bila na pipi. Potem pa je Janez rekel: 'Boma s polovjaka vŭn ...' In je odbil spodnji čep s tistega polovnjaka, gornjega pa sva še pred tem zabila ... In kakor je to zgoraj odpiral, tako je čep zletel na drugo stran pod gantarje. Pri spodnji luknji se je vlilo! Jaz sem medtem, ko je Janez iskal čep, tiščal gor roke, prste ... Potem pa sva imela takšne skrbi, da ne bi atek ... On je delal tišlarijo in so okenjaki bili zadelani z oblanci. Potem sva brisala in brisala tisto z oblanci pa neki prah sva od nekod prinesla in malo potresla po tleh ...« (M)

⁷ Zaradi pristnosti izražanja so sorodstveni in nekateri drugi izrazi pričevalcev narečni. Iz enakih razlogov so ohranjene mnoge skladišne posebnosti, predvsem pogoste elipse (izpust kakega stavčnega člena) in anakoluti (opustitev začetega skladišnega vzorca in nadaljevanje z novim).

⁸ Očetova babica je bila Šandorjevega rodu iz Jastrebcov 19; njegov dedek Matija Vnuč se je priženil k hiši od Sv. Antona v Slovenskih goricah (danes Cerkevnik), domače ime Šandor pa je ostalo.

⁹ Katarina Zdravec je živela z našo družino in smo jo vsi vikali ter klicali »mati«, za razliko od naše matere, ki smo jo klicali »mamika«.

Nekaj značilnosti družine

Oče je bil po poklicu mizar, kar je tiste čase nekaj pomenilo, saj obrt tod okoli ni bila preveč razširjena. Prvih spretnosti poklica se je naučil pri svojem očetu Alojzu Vnuku (1856–1921), potem ko je zaradi neuspeha pri nemščini opustil gimnazijsko šolanje v Mariboru. Pravi uk pa je imel pri mojstru, starem Podgorelcu na Lešnici, in tako postal mizarški pomočnik.

Mlada zakonca sta kmalu začela dobivati otroke, najprej Katiko (1927) in Janeza (1929), nato Milana (1934) in Vilka (1936) ter Frančka (1940). Zemljo so obdelovali s kravama in ročno. Oče je občasno še kaj na črno mizaril; aktualne so bile pogrebne krste, pa tudi pohištvo – postelje in omare. Življenje družine je bilo, v primeri s takratnim stanjem drugod, kar primerno, povprečno. – Močni socialni stiki so bili tudi z bližnjim hrvaškim območjem. Prepletale so se mnoge družinske vezi. Vas Stanetinec je bila precej mešana, od tam pa je bila žena strica Petra; prav tako je bila marsikatera druga družina rodovno mešana, tudi materina Žganjarjeva. Mati je imela tam »tečiko« in »teteca«; posebno tečika je rada prihajala na obisk. – S politiko se oče ni nikoli ukvarjal, a če ga moram opredeliti, bi pripadal bolj desnici, kar je razumljivo, saj je poleg domače vzgoje bil v gimnaziji podpiranec bolfenskega župnika Zadravca, Žmútka. Gotovo je ta nanj močno vplival. Če bi se zasukalo drugače, bi najbrž postal župnik. Pred vojno je sodeloval v ljudskih igrah in pel v cerkvenem pevskem zboru.

Slika 2: Vnukova družina leta 1930: oče z Janezom in mati s Katiko, v sredi Vnukova babica; stojijo teti in strica, bratranec Franček – drugi z leve, ter Žganjarjeva babica – druga, z desne.

Vpoklic v vojsko Kraljevine Jugoslavije

A s hitrimi koraki se je bližala zmeda 2. svetovne vojne. V drugi polovici marca 1941 očeta vpokličejo na orožne vaje. Tam se je, skoraj štiridesetletnik, z enoto vojske Kraljevine Jugoslavije vkopaval nekje za

Dravo pri Vinici v hrvaškem Zagorju. Dočakali so Hitlerjev napad, a njihovim oficirjem ni bilo do spopadov z Nemci, zato so vojsko razpustili in pobrisali. Mobiliziranci so odvrgli tisto orožje in se kot posamezniki prebijali na svoje domove. »V velikem tednu (1941, o. p.) je prišel nazaj. Nesli smo k žegnu, vsi žalostni, ker ateka ni bilo. Prišli smo domov in se je on proti večeru postavil doma. Takrat je bilo strašno veselje. Bil je ves raztrgan ... kapo, vojaški plašč, še pozneje je bila tista kapa.« (K) »Ja, atek se je takrat vrnil s Plohovim Frančekom s Koga. Mi smo krave pasli – ne vem, je bil še Janez ali ne – tam gori (proti Drevju, o. p.) in so ti starojugoslovanski vojaki, ki so šli domov, popevali pri tistem križu, tam od Štamparja dol, tam je bil železen križ, zdaj ga ni več ... Potem pa je nastala Nemčija.« (M)

Nastanek nemške države

Novi red

Z nastankom nemške države se je marsikaj temeljito spremenilo. Na vseh področjih življenja so novi gospodarji s trdo roko uvajali svoj Red. »Že na začetku okupacije so (prebivalci, o. p.) morali nositi na občino slovenske knjige, da so jih menda tam skurili, nekaj pa so jih doma poskrili. Teta Mica (Marija Pokrivač, 1893–1983) jih je nekaj skurila sama doma ... Jaz sem skrivala Mohorjev koledar; bil je zadnji, ki je izšel v stari Jugoslaviji, in je pozneje romal z mano v izgnanstvo ... Pri nas na podstrešju je bilo precej knjig, ker je očetov brat bil v času Avstro-Ogrske študent, potem pa je bil mobiliziran in je padel med 1. svetovno vojno.« (s. P) Prebivalstvo so razvrščali v kategorije in ljudem dodeljevali tri vrste legitimacij – rdeče, zelene in bele. Slednje so bile najslabše in so praktično pomenile izselitev, taborišče za rasno nečisto prebivalstvo.

Življenje se je zakompliciralo. Skupina okrog Jožeta Kerenčiča je začela z organiziranjem odpora. Oglašati so se začeli tudi pri tetecu Mirku (Mirko Pokrivač, 1900–1941), v katerem so našli somišljenika. »Večkrat je prišel Jože Kerenčič že pred vojno, včasih tudi z ženo, ki je bila učiteljica. Včasih jih je bilo zadaj za hišo vse polno, ne vem, kdo vse, a večina je bila domačinov. Enkrat so prišli trije, brez Kerenčiča. Kasneje so rekli, da je bil Lacko; njega so potem ubili na Ptuj. Z njim sta bila še neznanec in Ivan Rizman, eden od tistih petih, ki so jih skupaj ustrelili.« (s. P) Od njih se je navzel revolucionarnega duha tudi tetec Mirko. »Spomnim se, da je atek razlagal, da če se ne bomo proti postavili, ne bomo imeli več svojega jezika ne svojih knjig ne ničesar ...« (s. P)

Znotraj vodstva uporniških vrst pa je med komunisti

prišlo do rivalstva, ki je pripeljalo do izdaje in aretacije Kerenčičeve skupine. »Sosedov, Podgorelčev Marko je bil takrat v službi na občini. On je tudi večkrat prišel, menda je bil kurir. Povedal je, da so izdani, da jih bodo aretirali. Takrat je atek zaprosil vujeca in sta naredila koline, da bi si nekaj nesel s sabo; sklenil se je namreč umakniti na Hrvaško, kamor mu je obljubil pomagati sosedov Miran (Miran Kolarič, o. p.), ki je živel v Zagrebu. A prišli pa so po njega že isti dan, ko smo imeli koline; tako je bilo za kakršno koli rešitev prepozno.« (s. P)

Zanimiva, a tragična situacija je bila v družini Pokrivačevega sosedu Jakoba Zabavnika (1883–1954), ki je bil med okupacijo prav tako občanar na Kogu. Ko se je na občini zvedelo za načrtovane aretacije, naj bi oče opozoril sina Branka¹⁰, naj odide in se kje skrije. »On pa mu je rekel: 'Atek, če me tu zdaj k zidu postavijo, pa rečejo da me bodo ustrelili, če ne odidem, pa jaz ne grem!' Ni hotel, potem pa so prišli po njega. S kolesom se je peljal z doma pa eden z njim ... Tako da, če je naš atek zvedel, potem je vedel tudi on.« (s. P)

27. 12. 1941 je prišlo do likvidacije Kerenčičeve skupine. »Pet so jih ustrelili na isti dan: našega ateka, dva Kerenčiča, sosedovega Branka pa Rizmana.« (s. P) Domači so zvedeli o smrti po ovinkih, nobenega uradnega obvestila ni bilo. »Vem, da mi je sosedov Drago¹¹ rekel, da se je nekaj hudega zgodilo, a ne sme povedati. Potem pa je prišel Benekovičev Ciril¹² in je mamu vprašal, če je res, da so ateka ustrelili. Potem pa je ona tulila. Vem, da je klečala pa molila ... V tistem pa je prišla teta Ana. Ludvik (Ludvik Korže, njen najstarejši sin, o. p.) je bil tistikrat v službi v Mariboru in je tudi on zvedel.« (s. P)

Med ljudi sta se preko noči zalezla strah in sumničavost. Novi gospodarji so s tem svarilnim zgledom dali vedeti, kaj se bo zgodilo upornim. Mlade, za vojsko sposobne fante so vpoklicali pod orožje in jih razposlali na evropske fronte. Starejši so bili vključeni v pomožne policijske enote, t. i. vermanšaft; sumljive, kakor so bili Orešnikovi v Ciganiji ali Pokrivačevi in Podgorelčevi iz Pesovščaka, so zaprli v zloglasna taborišča.

Pokrivačeve ženske morajo v pregnanstvo

Črni deseti marec 1942

Tudi izseljevali so nenapovedano, čeprav se je o tem na tihem govorilo. »Ker je Košarka enkrat rekla, da bo

ona deco vzela, da dece ne bodo odpeljali (Jože Košar je bil birmanski boter očeta Mirka, o. p.). Ona je Avstrijka bila.« Konec zime 1942 pa so morali oditi.

»To je bilo 10. marca 1942. leta. Bilo je bolj proti poldnevu, ker je naša mama doma imela kuhano kosilo, po tem sklepam.« (s. P) »Spomnim se, kako so Pepiko (1931) odpeljali iz šole. Pripeljal je avto, tovornjak, pa je morala vse pustiti in oditi iz šole ...« (J) »Ne, bil je poltovorni avto, s katerim so po mene prišli; spredaj je bila kabina, zadaj pa dve nizki klopi, na tistih klopih smo sedeli. Deca so bili na šolskih oknih pa so mi mahali. Potem pa smo se peljali mimo cerkve na Kogu. Tam pa je prišla Čaplarekova Micika¹³ – avto se je počasi peljal – pa mi je zakričala: 'Pepika, kon se pelaš?'« (s. P)

Vojaki so ravnali dokaj človeško, velikih grobsti ni bilo, edino z najmlajšo Ido (1938) so imeli težave, saj se ni pustila ujeti. »Potem, ko so me pripeljali domov, pa je eden Ido vprašal, če se je že potolažila ... Ida je zelo kričala, da ne gre nikamor, da bo ona doma ostala ... Potem jo je nekje pri studentu prijel en esar.¹⁴« (s. P)

S seboj so smeli vzeti, kolikor so lahko nesli, omejevali jih niso. »Saj nismo ne vem kaj imeli ... Kar smo nesli, smo potem prinesli domov ... Ja, tünko smo nesli! ... Oni dan mi je Volajeva Trezika rekla, da so mati (mati Mirka Pokrivača, o. p.) kričali: 'Tünka de šla z nami!' Eno tünko so dali gor pa blazino je mama vzela. Tak velik kovček je bil, ki so ji ga oča napravili. Kar se je tja noter nadevalo, tisto smo nesli s seboj. Mama in Ida sta se peljali z enim avtom, midve z materjo pa z drugim.« (s. P)

»Ko so Pokrivačeve, mislim našo teto Magdo selili, atek ni upal iti tja gor, niti da bi se poslovil. To so prišli z avtom – to je bilo krike – mi smo zunaj bili pa smo skrivoma poslušali, kako so kričali ...« (M)

»V tej nesreči smo imeli to srečo, da so nas odpeljali med prvimi, ker je naš atek poleg Jožeta Kerenčiča bil edini, ki je imel družino in smo tako prišli med izseljence; niso ločili mater od otrok, tako da nismo šle v koncentracijsko taborišče, ker tam so le redki preživeli.« (s. P)

¹³ Marija Simonič, Pepikina vrstnica s Koga.

¹⁴ Pripadnik nacistične vojaške organizacije SS (Schutz-Staffel, zaščitni oddelki), ustanovljene 1925 kot Hitlerjeva telesna straža; do 1934 je delovala kot del jurišnih oddelkov, nato samostojno; iz nje nastali: »zveza mrtvaških glav«, ki je morila po koncentracijskih taboriščih; »oboroženi SS«, ki je deloval predvsem v vojaških operacijah na okupiranem ozemlju, in »varnostna služba SD«. Nürnberško sodišče je SS razglasilo za zločinsko organizacijo (Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana, 1998, str.).

¹⁰ Njegovo uradno ime je Rudolf.

¹¹ Drago Zabavnik, 1925–1988.

¹² Ciril Erjavec (1906–1963) iz Vodrancev 48.

Življenje pod okupacijo

Državljeni tretje vrste

Nekatere družine, npr. naša, Vičarjeva, Zadravčeva iz Lačavesi in druge, so nemški uradniki na posebnih pregledih prepoznali kot rasno nečiste. Tudi te so določili za izselitev iz Spodnje Štajerske, kjer so nameravali dosledno izpolniti Hitlerjev ukaz, da je treba 'napraviti to deželo spet nemško.' Prebivalstvu so razdelili osebne izkaznice. »Rdeče so dobili člani prejšnjega kulturbunda in tisti, ki so jih imeli Nemci za svoje; zelene tisti, ki so jih sicer imeli za svoje državljane, osebno izkaznico pa so jim smeli odvzeti brez obrazložitve; bele so dobili varovanci nemške države; to so bili ljudje brez državljanstva, tujci in drugi, večidel delavci.«¹⁵ »Nismo imeli hajmatbunda¹⁶, državljskih pravic; bili smo vedno v skrbeh, da nas bodo odselili. Teto Magdo so že izselili na začetku, potem ko so enainštiridesetega ustrelili moža Mirka.« (K)

Mati so imeli drugačen status

Člani hajmatbunda so plačevali nekakšno članarino. Ob večjih nemških državnih praznikih so dobili priložnostna darila, npr. čokolado ipd. Katarina Zdravec, naša »mati«, je imela tak status, zato se je tudi pri nas oglašal stari Kolbl, »Ferdinandov oča. Imel je takšne znamkice ... ne vem, kako dolgo je veljalo, ker je prišel precej pogosto, pa je znamkico pritisnil.« (M) Ti s hajmatbundom so postali nemški državljani, mi pa ne, zato sta oče in mati morala zelo paziti, da se komu ne bi zamerila, in živeti v večni negotovosti. Prav nenavadne zveze, menda na pošti, je imel oče, da so našo transportacijo odlagali! »Reklo se je, da so nekje v Šleziji že postavili barake, kamor bi nas preselili, pa jim ni uspelo, ker je nazadnje zmanjkalo njihovega časa.« (K)

Rasni pregledi

Na rasne preglede smo se vozili s kravami v lojtrah k Miklavžu. Zelo natančno so te pregledali in premerili, uradnika si moral gledati v oči. Na enem od teh pregledov je hotel naš oče od znanca s Kajžarja, ki je bil tudi v komisiji (pred vojno je bil zastopnik zavarovalnice Sava) doseči ugodnejšo obravnavo, pa ga je ta zagrabil za škrice in ga pahnil med zmerjanjem in kletvicami po stopnicah od cerkve – češ, 'vindiše hund'! Po vojni je to svojo takratno držo obžaloval in odslužil ... Odslej je vsakega imel za poštenjaka, zato se ga je prijelo ime Poštenjak. Med

vojsko pa je marsikomu napravil težave ... – Tisti čas okupacije je bil naš problem pri pridobitvi »prave« izkaznice in z njo državljskih pravic temnejša polt, ki smo jo podedovali po materi, kar je »žalilo« nacistično teorijo o čisti arijski rasi. Tako se je strah v nas zalezal še globlje, posebno v mnogih nočeh, ki so jih starši bolj prebedeli kot prespali.

Očetova zaposlitev pri Klobasu

Za časa Nemčije je bil oče kot mizarski pomočnik redno zaposlen pri Klobasu. Ta je bil sicer doma nekje v Gomili oziroma v Stari Gori, mizarsko delavnico pa je imel v Lačavesi – v hiši, kjer je živela pozneje Dvorščakova Angela, nasproti nekdanje Pojeve zidanice. Tu so izdelovali pohištvo in drugo za nemške naročnike in druge prebivalce. »Pri Klobasu so delali še Puklavec, ... Vincek Rojko se je učil, tako tudi bratranec vujčkov Gustek; samo ne vem, ali je on že napravil pomočniški izpit ali ne ... res se ne spomnim.« (J)

Atek, le vse pojej!

Kljub številni družini je bilo materialno življenje kar spodobno. »Tako je atek dobival karte. S košem se je šlo po fasungo¹⁷ v trgovino. Imeli smo dosti sladkorja, vsega, ker nam je tudi doma zraslo, ne?! Vse se je dobilo na karte. Margarine smo imeli ... mamika je milo kuhala iz nje, saj je nismo znali jesti, pa tudi vajeni je nismo bili. Takšne kocke so bile.« (M) Očetu je od doma najpogosteje nosil kosilo Vilko – v temnomodrem emajliranem setu treh posod in pokrova, rekli smo jim šale.

»Atek je hodil delat tišlarije in mamika se je dostikrat morala potruditi, da je lahko on jedel malo boljše. Mi smo doma jedli nekaj drugega ... tako bolj domačo hrano, otroško ... atek – on pa je moral imeti meso ... Tega pa ni bilo vsak dan. Mamika je dobro kuhala. Lačni v družini nismo bili nikoli. No, tako sem nosil tisto tja gor, tam je bila tišlarija. Tam nasproti pa je bila na stanovanju tudi atekova sestrična, Prapotnikova Lujza. Imela je tako ... en štiblc ali kako se že reče ... no, bolj skromno je bilo. In okno je gledalo proti delavnici, tako, da sta se onadva tudi med delom lahko videla, ne? Potem pa je ona hodila gledat, če je atek že pri obedu, da bi ... Navadno je prišla noter, da sta se pogovarjala eno in drugo. Tudi jaz sem splezal na skobeljnik, kjer sem čakal, da se v miru naje, da vzamem šale pa grem domov. Potem pa je včasih bilo kaj dobrega in sem mu rekel: 'Atek, le vse pojej!' On pa me je samo tako pogledal! ... In mi je včasih kaj pustil, kakšen košček, da sem se oteščil,

¹⁵ Mrgole, T., Vojna škoda na območju Ormoža, Ormož, 1988, str. 268.

¹⁶ Nismo bili člani Steirischer Heimatbunda, Štajerske domovinske zveze.

¹⁷ Trgovsko blago v obsegu, ki ga je določila oblast; dobilo se je »na karte«.

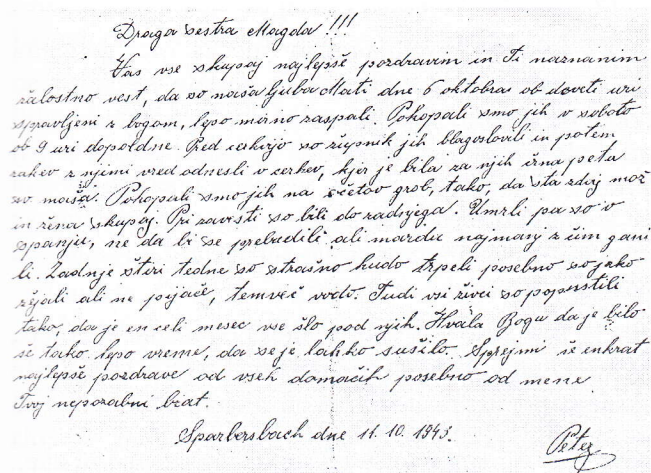
ko sem se vračal po Pojevi meji dol ... Da sem malo pokusil, kaj je on jedel. No, tako je to bilo.« (V)

Ohranil se je šaljivi drobec v zvezi z Janezom: Kadar je nesel kosilo on, ga je Mravljakova Tončka (Antonija Drozg iz Jastrebcov, mladostna prijateljica naše matere) navadno ogovorila: »Janez, dukni, poldan minil, ata lačen!« (F)

Ciril in Metod

Narodnostno in jezikovno zatiranje prebivalstva pod nemško okupacijo je splošno znano, zato naj k temu dodam samo še drobec iz očetovega spomina. Ko je po mojem rojstvu jeseni 1942 šel prijaviti novorojenca na občino, je bilo treba povedati, kako bo otroku ime. Rekel je, da bo Ciril, Ciril in Metod. Tega imena seveda ni bilo na uradnem seznamu, zato sta se z uradnikom začela grdo gledati in prepirati. A oče je vztrajal in nazadnje je uradnik le popustil ter zapisal, kot je želel oče.

Vse otroštvo sem bil jezen na svoje ime, ker med vrstniki ni bilo nobenega Cirila, iz njega pa so se dale izpeljati številne otroške zafrkljivke ... Šele ko sem zvedel v šolah o znamenitih grških bratih, ki sta opismenjevala in pokristjanjevala Slované v Panoniji, sem razumel, zakaj njunih imen ni bilo na nacističnem seznamu. S kakim Adolfom bi bil še manj zadovoljen ...

Slika 3: To pismo s črnim žalnim robom je potovalo v Straubing; teta Magda ga je prinesla domov kot dragocen spomin.

Babičina smrt in zapleti na meji

6. 10. 1943 nam je v enainosemdesetem letu starosti umrla babica, očetova mati. Vilko se spominja visokega odra, na katerem je ležala. Oče ga je dvignil visoko gor, da je lahko babico pokropil ...

Oče je torej mizaril, delo na zemlji pa je bilo v glavnem materino in od otrok, kolikor je že kdo zmoget, le Janez se je leta 1943 začel učiti mizarške

obrbi pri Podgorelcu, sinu očetovega mojstra na Lešnici. Pri večjih delih na zemlji so pomagali sorodniki in sosedje. Ko je bilo kaj takega, je »mati« kuhala, tako da naši materi ni bilo treba.

»Gorice smo imeli na Stanetinskem Bregu, kjer je bila tisti čas madžarska država. Tja se je lahko šlo s prepustnico vsak dan, z vozom in živino pa v torek in petek. Pri Požganu, tu je bil mlin, je bila rampa s ključavnico in lesena baraka, na drugi strani pa so imeli Madžari zidano karavlo.« (K) »Ja, ja, oni so imeli stražarnico zidano, ta pa je bila lesena. Po vojski si jo je pospravil vujček; ne vem, še zdaj menda stoji tam ... Tisto si je on odpeljal, da je imel svojo ropotijo notri – šlosarijo.« (M) »Madžarska karavla je bila na cestnem ovinku pod bregom, kakih 60 metrov od mosta, nemška pa je bila v jošju malo stran od mlina. Ko si šel prek, so odklenili žabico na rampi in te spustili ... Brat v gorice so smeli iti tudi samo tisti, ki so imeli prepustnice.« (K)

»Neko leto – menda bolj proti koncu, triinštiridesetega ali štiriinštiridesetega – smo šli z vozom po grozdje, da bi ga odpeljali domov. Stric Peter in atek sta s kravami in vozom, na katerem sta bila odvečena (na eni strani odprta, o. p.) soda in kad, hotela pri Požganu čez mejo, pa ju Nemci niso pustili prek. Morala sta se vrniti, nato pa iti nad Godenince in Preseko v Stanetinec in proti Urbanu. Pripeljala sta se okoli 11. ure. Mi brači medtem nismo mogli brati, ker nismo imeli posode. Ne spominjam se, ali smo ali nismo pobrali tisti dan.« (K) Pravega razloga za prepoved prehoda ni bilo; menda bo še najbližje resnici, da »tako ... tako kot si zdaj kakšen tak na meji kaj izmisli ... Pa smo s kravami bili!« (M) Tudi z njimi ni bilo nič narobe, saj sta imeli obe na rogu pravo »registracijo« – vrezano črko D – Deutschland.

Nemška osnovna šola na Kogu

Trije starejši otroci – Katika, Janez in Milan – so morali obiskovati nemško osnovno šolo, proti koncu vojne še Vilko. Njihovo splošno mnenje je, da je bila to bolj izguba časa, saj se kljub vojaškemu redu niso kaj prida naučili. »Za časa Nemčije sem bil star nekaj ... ravno sem začel hoditi v šolo. Tega se najbolj spomnim, da sem hodil v prvi razred osnovne šole na Kogu in ... Spomnim se še učiteljice, da ji je bilo ime ... zdaj ne morem reči, ali se je reklo, da je 'frajlen Helga' ali 'frau Helga' ... tega zdaj ne vem točno. Spomnim se tudi druge učiteljice; tista pa je bila 'Frankolinka'. In ta je imela takega majhnega črnega psička, takega kodravega ... tak majhen, ne? In, zanimivo, ker mi nismo bili vajeni takih, malo drugačnih – naši psi po vasi so bili drugačne rase – to so bili čuvaji. Ta pa je bil mestni pesek, ne? Temu psičku pa je bilo ime ... Vera! Ja, Vera. In

'Frankolinka' je imela piščalko. Ko smo imeli telovadbo, je samo zapiskala in rekla: 'Vera, komm!' Pa je pes takoj bežal k njej, tako je bil zdresiran. No, to mi je ostalo ...» (V)

»To je bila stara šola, tam, kjer je zdaj Rotar, nad igriščem. Tam je stala šola in neko drevje je raslo spodaj ... in murve so bile nasajene tam proti farofu. Pravili so, da bodo gojili sviloprejkke. In zanimivo, mislil sem ... sviloprejka – za svilo sem vedel, da je to takšna tanka tkanina. Da bi pa to svilo lahko izločal neki črv, mi pa ni šlo v račun ... In da nadaljujem tisto s šolo: otroci smo bili, kot so vedno otroci. Bil pa je velik, močan razred šestintridesetščakov in smo bili pogosto poredni, ne? Tako smo morali pogosto stati v kotu ... Nas je strpala ta učiteljica – ta Helga in smo morali čemeti v kotu ... Ne vem, kaj sva s Petrom (z bratrancem, o. p.) ušpičila, eden je stal v enem kotu, drugi pa v drugem. Poleg mene je bil koš za odpadke, v njem pa polno ogrizkov, saj so nam bila jabolka glavna prehrana, da smo imeli za malico v odmoru. In tako vzamem tisti ogrizek in ga počim tja Petru, pa me je Helga zalotila in mi hitro eno stisnila! Pa to sem nekaj prestal ...» (V)

»V šoli je bilo težko, saj niti slovensko nismo dobro znali, kaj šele nemško ... nič nismo razumeli. Tiste učiteljice so nas stalno gnjavile in kričale: 'Hunde, lendige Bande!'« (M)

Hitlerjugend¹⁸

Starejši šolarji so bili vključeni v Hitlerjugend, militaristično športno vzgojo, kjer so jim pripravili duha in telo po nacističnih načelih. »Listov Viljem ... on pa je bil ... on pa je bil 'hitlerjugendführer'. On nas je imel ... ko sem dvakrat moral hoditi. Janez je bil večkrat, ko je bil doma ... To so imeli mladinci tako kot predvojaško vzgojo. Imeli so obleke ... mi jih še nismo imeli ... samo ti, ki so nemčurji bili. So imeli piščalko na vrvi ... To so same vené visele dol ... Takšne črne obleke so imeli in neke kape pa so nas gonili tam po igrišču. Pod tisto žico so nas ... te prepreke pa to, prav po vojaško so nas vzgajali ... Ja, pa je potem atek hodil nekam, pa je dosegel, da mi potem ni bilo več treba hoditi. Tako sem bil samo dvakrat ...» (M)

V okviru te organizacije so starejši šolarji urejali tudi športno igrišče pri takratni šoli na Kogu. Nagnjen teren je bilo treba zravnati in v ta namen odstraniti veliko zemlje. »Tu v kotu na oglu je nastajala taka strma škarpa, po kateri smo se vozili s tistimi rukzaki. Potem so to še poglobili, da so vse to zravnali, a jaz

nisem bil več zraven, ker sem se začel na Lešnici učiti ... Spominjam se, da smo imeli enkrat tisti 'gelendešpil', nekakšen boj za ozemlje – z enim smo se srečali tam, in to je bil hitlerjugend iz Vuzmetincev. Potem pa smo se zgrabili nekje na bregu in se prav pokali ... fizični spopad. In to se je tekmovalo, kateri bo dobil tisto zastavo.

Seveda so oni zmagali, ne mi ...» Znano je, da so Nemci proti koncu vojne, ko jim je primanjkovalo pravih izurjenih vojakov, pošiljali na fronte tem podobne golobrade mladoletnike.

Diverzant Marko

Smrt z ustrelitvijo je 8. 6. 1942 doletela tudi Marka Podgorelca¹⁹ iz Pesovščaka, po domače Kovačovoga Marka, ker je oče bil kovač. To je bil eden od treh bratov, druga dva sta bila še Vanček in Ciril. Menda je prav Marko skrbel za vzoren sadovnjak, ki je segal dol do Pokrivačevega travnika in vse okoli je raslo sadno drevje. »Ja, tu je bil nekdanj sam sadovnjak ...» (M) »Njega so Nemci dobili, ko je prerezal telefonske žice na liniji, s katero je bil povezan Kog. (J)

Jajca vŭn!

Drugače pa je bilo otroško življenje bolj ali manj podobno tistemu izpred okupacije. Celo čisto običajne probleme in strahove so morali reševati, kakor so jih generacije pred njimi.

»Pot v šolo nas je vodila mimo vujčeka. Med goricami je bila meja. Dokler ni grozdje postalo mehko, smo hodili po njej, ko pa se je zmehčalo, smo morali hoditi po cesti. Včasih pa smo kljub temu šli nad Sela, saj smo hoteli priti do vujčeka, ki nas je imel rad. Potem pa je bila sestrična Štefica na nas ljubosumna. Njihova deca niso smeli prej na češnjo kakor mi, zato so bil' na nas vsi grozno hudi.

No, ta Štefica je bila malo starejša od mene. Potem pa je začela praviti, da so tam neki ravbarji, ki se čez dan skrijejo, ponoči pa hodijo okoli. Potem pa je rekla, da je videla pred nedavnim, menda pred dvema dnevoma, da je eden na nekoga vpil: 'Jajca vŭn!' To se mi je zdelo grozno, kako zdaj – 'jajca vŭn'? To pomeni, da ti jajca odrežejo! Do te bojazni pa je prišlo takole: Ti Hanželičevi fantje, naši drugi sosede, Stanko pa Franček²⁰, ti drugega niso znali, če so take male piglne kje dobili – 'kje pa mi je nož, ja 'n te fkopjo!' To je bilo ... pravi buteljni! ... Bom te skopil, ampak če si tako majhen, pa vzameš to strašno zares, ne? Ta Štefica pa je rekla: 'Jajca vŭn!' Potem

¹⁸ Hitler-Jugend, 1929–45 nacionalsocialistična organizacija, od 1936, po razpustitvi drugih mladinskih organizacij, »državna mladina« (Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana, 1998, str.).

¹⁹ Tudi Marko Podgorelec je bil občinski uradnik na Kogu.

²⁰ Stanko in Franc Hanželič, oba sta bila v nemški vojski; Franc je izginil nekje v Rusiji, potem ko je bil kot nemški vojak zajet.

pa sem si mislil: če je to tako, ... in sem začel drugje hoditi. Ne vem, kdo mi je pozneje povedal, da si je Štefica vse to izmislila ...» (V)

Tetina družina v izgnanstvu

Pot v neznano

»Potem pa se je v Središču pokvaril tisti avto, na katerem sva se peljali z materjo – babico. Potem se je vrnil oni z Borla v Središče po nas.« (s. P) Prispeli so na Borl. »Ko so nas pripeljali na Borl, je mama tam zagledala Breznika, ki je bil prej uradnik v Ormožu, tu na Malem Kogu je imel gorice. Tam na Borlu pa je moral pometati stopnice ... Iz naših krajev so bili tam še Milena Štampar, poročena Rauh, Janko Grubič, bil je ustreljen leta 1942 v Mariboru, in Milena Berce Petovar, doma iz Ivanjkovcev. Dali so nas v neko sobo. Z nami je bila Koroščeva iz Obreža, po rodu Hrvatica; mož je bil mlinar. Tam na Borlu smo bili 10 dni.

Potem so nas odpeljali v Reichenburg. Tam smo bili v nekih barakah tri dni, potem pa smo šli v Straubing na Bavarskem.« (s. P)

Lager v Straubingu

Oh, kako je dolga, dolga pot, / iz tujine pa do doma! / Žica gosta je tako, da ne morem skozi njo / na to dolgo, dolgo pot! To pesem z otožno melodijo sem se naučil od sestre Katike.

Taborišče v Straubingu je bilo v sklopu nekaj bližnjih zgradb, Pokrivačeve pa so nastanili v samostanu. Ta je bil v tlorisu kvadratna zgradba z dvema nadstropjema ter manjšim osrednjim atrijem in več vhodi. V pritličju sta bili kuhinja in jedilnica; prvo nadstropje so zasedali menihi, drugo pa izseljenci. »To je bil 'Karmeliterkloster', karmeličani – moški so bili. Šlo se je gor po stopnicah v prvo nadstropje, tam sta levo in desno bila zaprta hodnika, samo vrata so bila, na sredini pa je bilo veliko razpelo. Pod tistim križem je dostikrat, ko si prišel gor, kdo klečal pa molil ... Tu nas je bilo sprva enajst: babica, mama, tri leta in pol stara sestra Ida, jaz, Matevžakova iz Braslovč, Pečnikova z dvema punčkama, tu pa je kmalu rodila še tretjo, ter Koroščeva s sinom Ivekom in Liziko. Kakih štirinajst dni za nami pa so pripeljali večjo skupino Gorenjcev, da potem nismo bili več tako izolirani. Med njimi je bila tudi zelo številna družina s kar devet otroki, tam pa se je rodil še deseti. Tretja po vrsti je bila moja dobra prijateljica. Bila sem vesela, če me je kdaj povabila v njihovo sobo, kjer je bilo toliko lepih otrok ...» (s. P)

Od začetka, približno eno leto, so bili zaprti in niso smeli ven, potem pa so jih vključili v delo. Teta Magda je delala v manjši tovarni, kjer so izdelovali

podoficirske obleke. »Ko je naša mama že precej časa delala, so eno tistih tovarn bombardirali. Takrat je nekaj dni prekopavala tudi tiste ruševine, druga tovarna pa je bila od tam oddaljena kake pol ure hoda. Od tedaj naprej pa je delala izmenično – en teden podnevi, drugi teden ponoči. Včasih je šla delat na šefov vrt; takrat so ji tam dali tudi kosilo.« (s. P)

Druge so dodeljevali za razna druga dela. »Nekoč v začetku je prišel kmet. Naložil nas je na traktor, večje otroke pa ženske; jaz sem tisto leto aprila bila stara 11 let ... Med nami pa je na prikolici vedno bil tudi oborožen policist. Peljal nas je iz mesta ven ... Tam smo dobili gajbice pa nože pa smo špinačo rezali.« (s. P)

Če so delali pri kmetih, so tam dobili tudi jesti. Količina in kakovost hrane sta bili odvisni od tega, kakšni so bili ti kmetje. »Na enem mestu smo dobili zelo dobro, tam smo ... Nikjer drugje nisi videl fižola, tam pa je bil mošnjičjak (stročji fižol, o. p.)! Hodili smo brat mošnjičjaka pa smo tam dobili dobro jesti ... Pa mošnjičjak – še v lager smo ga peljali, da smo ga tam jedli!

Tam na Bavarskem so redki, toda veliki kmetje. To so skupaj po dve tri kmetije, potem pa daleč okrog sama polja, sama ravnica. Tam daleč na zahodu pa je videti gore, malo nižje, kot mi od tu vidimo Ivanščico na Hrvaškem. Enkrat sem mamu vprašala, če smo za temi gorami mi doma, pa mi je rekla, da je to Schwarzwald²¹, to je tam, kjer izvira Donava.« (s. P)

Če so bili v lagerju, so jim prinesli hrano gor, niso smeli v pritličje, kjer sta bili jedilnica in kuhinja. »Naše mame so bile Banditenfrauen²².« (s. P) Včasih so si skrivaj tudi sami kaj skuhal, če se je kje kaj dobilo. »Gorenjci so si žgance kuhali, gorenjske žgance ... Bila je ena – Bukovnik se je pisala, ki je bila čistilka, čistila je, njen mož pa je hodil nekam delat pa je – ne vem, je bilo za vžem ali za božič – da je tam kuhala govedino, ki jo je mož od nekod prinesel, in je potem nekaj dala še naši mami.« (s. P)

Babičina smrt

Na jesen 1943 so izvedeli, da je umrla mati, Vnukova babica iz Pesovščaka. »Imeli smo dobrega lagerführerja²³ ... Bilo je med njimi nekaj takih, ki so bili izseljenci, ne? Meni je ta lagerführer dal telegram, pa sem tisto prinesla in materi pravim, da so mati umrli doma – babica, pa so rekli: »Saj bom jaz tudi na

²¹ Schwarzwald leži na zahodu Bavarske, več kot tristo kilometrov zračne črte od Straubinga, zato se od tam vidi verjetno neko drugo, bližnje gorovje.

²² Slabšalno ime za žene upornikov.

²³ Lagerführer – vodja taborišča.

hitro!« In slutnja se je kmalu uresničila. »Na vse svete, s 1. na 2. november jih je kap in so ponoči umrli, a mati doma pa tri tedne prej!« (s. P)

Bombardiranje – naša mora

»Tam pri tistem stopnišču, takrat so naša mati še živeli, je bila tako pri oknu miza. Nekoč je bil alarm pa smo tam sedele in gledale skozi okno – jaz tako pri enem kraju, poleg pa sta bili neka ženska, neka Gorenjka pa naša mama. V tistem pa je ... tako kot da bi 'betlehem'²⁴ padel z aeroplana – celo mesto je bilo razsvetljeno! Pa smo bežali na stopnišče, ker drugam nismo mogli... Tistikrat so vsi molili, tudi tisti, ki niso nič verjeli, pa so molili na tistih stopnicah... To je bilo leta 1943. Pozneje pa smo bežali za Donavo!« (s. P)

Nekaj se je govorilo, da jih bodo preselili v Šlezijo, a jih niso. Imeli so že vse spakirano. Vse je bilo odvisno od vodja taborišča. »Potem pa so nekoč tam za Donavo tako bombardirali, da so same jame bile. Od takrat pa so nam kakih 200 metrov od lagerja določili neko klet, da smo se zatekli vanjo, ko je bil alarm; to je bilo zadnje leto. Alarm je bil opoldne, ko je bil čas jesti, pa navadno opolnoči. Redkokatera noč je minila, da ni bilo alarma. Ko je povedal po zvočniku, da so bombniki na Spodnjem Štajerskem, je bil predalarm. Potem pa so prileteli trije po trije ... Med enim takih napadov je izginil tudi eden od naših fantov in ga niso več našli. Bil je približno moje starosti.« (s. P)

Tudi če je kdo zbolel in so ga odpeljali v »bolnico«, ga ni bilo več nazaj.

Poskusi pobegov

Oh, kako je dolga, dolga pot, / iz tujine pa do doma! / Za en poljubček al' pa dva bi pobegnil 'z jetništva/ na to dolgo, dolgo pot!

»Bilo je bolj na začetku naše kalvarije, ko smo prišli v Straubing. Ena od naših, mislim, da je bila Gorenjka, je bila dodeljena za čiščenje stopnic. Imela je malega sineka, starega okrog tri leta, ki je navadno sedel tam pri njej na stopnicah. In nekega dne je ni bilo več. Pozneje se je zvedelo, da je ušla, da so jo ujeli in jo dali v koncentracijsko taborišče, otroka pa so ji vzeli.« (s. P)

In še eden bolj proti koncu vojne: »Bukovnikova, ki je bila čistilka, je imela iz prejšnjega zakona sina, o katerem se je govorilo, da je dal nekim Rusom zemljevid. Ti Rusi so pobegnili, ko pa so jih ujeli, so izdali, da jim je dal naš Franci zemljevid. Tako je ta Franci pristal v zaporu. Ko smo takrat imeli neki zdravniški pregled, so ga tja pripeljali pazniki, vkljenjenega v lisice. Čez nekaj časa potem je prišel k

svoji materi v naš lager v samem spodnjem perilu. Na hitro se je poslovil in odšel, kmalu za njim pa ga je že prišla iskat policija. Potem se je skrival nekje zunaj in je bil že tako obupan, da je rekel, da se bo predal. Pa so mu tisti naši moški, ki so delali v »valmüle«²⁵, priskrbeli obleko; tiste naše ženske, ki pa so bile zaposlene – po naše bi se reklo na okraju – so mu priskrbele dokumente, da je lahko legalno odšel v Slovenijo. Vendar je pred osvoboditvijo bil ustreljen v partizanih. Na žalost.« (s. P)

Prošnja za izpustitev

»Moj bratranec Ludvik Korže²⁶ je bil mobiliziran v nemško vojsko. Takrat je služil v Salzburgu. Napisal je prošnjo, da bi nas izpustili iz lagerja. In neki dan je lagerführer poklical mamo v pisarno in ji povedal, da prošnja ni bila ugodno rešena, ker v domačem kraju nismo zaželeni ... Nekaterim drugim so bile prošnje ugodno rešene in so lahko odšli domov. Če pa bi nas izpustili, ne vem, kam bi lahko šli, saj so naše imetje zaplenili že junija 1942.« (s. P) Na njihovem domu so naselili družino Šalamija.

»Tiste družine iz lagerja, ki so bile v celoti odpeljane, tiste so lahko odšle in si poiskale stanovanje. Tako je neka šestčlanska družina, starši ter dva sina in dve hčeri, lahko odšla. In ker niso našli stanovanja drugje, so jih nastanili v vagonu pri železniški postaji. Ko pa so nekoč bombardirali postajo, pa so tam umrli mati, mlajši sin in obe hčeri; ostala sta le oče in najstarejši sin, ki sta bila na delu ...« (s. P)

Delo v gostilni

»Tisti čas sem hodila delat v neko gostilno, menda sem bila stara trinajst let, pa je tam delala ena iz Savinjske doline – vsi smo ji pravili 'mami'. Prej pa je bila farovška kuharica in se je poročila z nekim vdovcem, ki pa je imel dva že odrasla otroka. Pa me je nekoč vprašala: 'Pepika, si lačna?' Sem, ne? 'Pojdi z mano, jaz hodim tja v neko gostilno – krompirja lahko ješ, kolikor hočeš, ne boš lačna.' Pa tisto mami pravim. 'Ja, jaz ti nam nič rekla, napravi, kak češ.' Pa sem šla ... in sem do konca bila tam. – Krompir se je kuhal v velikem loncu, tisto si potem ... pa si si odrezal košček. Saj niso tega branili. Tu so imeli zaposlenega Francoza, imeli so Poljakinjo, Rusinjo, tri Slovenke smo bile. To je bila taka pisana delovna sila. Bili pa so dobri ljudje ...« (s. P)

²⁵ Verjetno Walzenmühle, valjni mlin – stoj za mletje žitnih zrn v moko; zgrajen je iz dveh valjev, ki se vrtita v nasprotno smer in z različno hitrostjo, v zaprtem okrovu (po LCZ, 1998).

²⁶ Sin tete Ane Korže s Ponikve. Pozneje je pobegnil iz nemške vojske k partizanom, a že čez dva meseca padel. (s. P)

²⁴ Verjetno je eksplodirala letalska bomba za osvetljevanje nočnih ciljev.

Grozljivi prizori

Teta Magda je še vedno hodila delat v tisto tovarno na drugi strani mesta. Tam sta stali dve stavbi. »Potem pa so nekoč eno od obeh zbombardirali, pa sva s prijateljico šli ven gledat – pojdi, greva malo gledat! ji rečem. Pa prideva tja – to je bilo na ravnem, taka velika površina. Pa pravim: Čuj, greva gledat, tu je naša mama hodila delat, greva gledat v ta bunker. In sva šli ... To je bil po sredini hodnik, tu je bila klop pa tu klop, toliko prostora, da si šel skozi, ne? Po tistem betonu in stenah si vsepovsod videl, kje je človek sedel ... glava ... Je krvavo bilo, ko je zračni pritisk tam notri vse poklal. Mene je tako strah bilo, da sem ... Navadno sem potem mamu čakala, kdaj je končala z delom. Od tistega časa je ona ob alarmu vedno šla tja, kjer sva midve bili. To se je šlo skozi celo mesto. Je rekla: 'Žive duše ni bilo nikjer, samo jaz sem šla skozi mesto ...'« (s. P)

Vedno pogostejši in silovitejši letalski bombni napadi so prizadeli tudi domačine. Bilo je veliko civilnih žrtev. »Jaz sem šla pogosto na pokopališče, ker so bili tam zakopani mati ... Desetmetrske jame so bile, tri. To so bili brez trug, samo nametana trupla ... Tam je prišel neki Nemec in je rekel: 'Iščem mater, ženo pa sina.' Pa je nekaj časa potem tam hodil ... Včasih si koga videl, da se je s konjem peljal pa je teklo krvavo za njim po cesti ...« (s. P)

Zadnji obračuni v Straubingu

Zavezniki so vedno bolj pritiskali. »Dali so jim ultimat, da naj se predajo, pa so rekli, da se ne bodo. Nam pa Nemci rečejo, da bo mesto razrušeno, zato naj gre vsak, kamor ve in zna. Potem smo šli ven iz mesta, 7 km daleč. Pridemo do skupine moških, ki so nekaj delali, nekaj so prekopavali. Šli smo tja. Prišli so še neki drugi in smo skupaj prespali. Tam pa je kuhala kuharica iz našega lagerja. Dala nam je večerjo. Zjutraj pa je prišel nemški vojak in je rekel, naj odidemo, ker bo v eni uri tam fronta, ne? Naj gremo. Potem pa smo šli dalje. Pridemo do nekega gozda ... Hodili smo ves dan, zato smo daleč prišli. Našo mamu je mučila hrbtenica. Celo noč je stala pri nekem drevesu, midve pa sva na tleh ležali. Vse je bilo tiho ... Smo rekle, da bomo šle nazaj, pa kar bo, bo. Nimamo kam, ne? In smo se odpravile pa smo okrog poldneva prispele nazaj v naš lager... Tam smo dobile proseno kašo.« (s. P) Tu so še vedno bili nemški vojaki in polno drugih, tako da ni bilo kje prenočiti; za silo so nekako dočakali jutro na nekem krompirju ...

»Zjutraj pa nismo imeli kaj jesti, pa pravim: Jaz grem iskat kruha, gre kdo z mano? Potem pa je Koroščekvin sin rekel: 'Jaz bom šel!' In sva šla. Prišla sva do neke pekarnice, kjer je bila dolga vrsta ljudi, pa se postavlja

tam. Čez nekaj časa samo slišimo aeroplan pa – drrrrrrr! drrrrrrr! so streljali, ne? Ti rečem – vse se je razbežalo, trije smo ostali, tako da smo ... Potem so pekarno odprli in smo dobili kruh! Potem pa sem tisti kruh prinesla, čez nekaj časa pa slišimo: 'Amerikanci grejo!' Kaj pa bo zdaj!? Potem pa so Amerikanci že tu – Slovenci pa ven ...! Nemci so nas kregali, češ, zdaj bo borba nastala, poklali vas bodo ...! Tam preko ceste od našega lagerja je bil kloster šolskih sester uršulink, tam je prišel eden ven s potrto puško pa jo je skozi okenjak vrgel noter ...« (s. P)

Nemci pripravljajo obrambno linijo v Jastrebcih

Vermanšaftovci in drugi

Naša sosedka, spodnji Peter Majcen²⁷ in zgornji stric Peter Vnuk sta bila tudi vsak po svoje vključena; stric je služil v vermanšaftu v Hočah pri Mariboru do konca zime 1945, ko se ni več hotel vrniti in se je tu prijavil. »Tega niti mami niso povedali ... Zvečer pa nikdar niso doma spali.« (b. P) Izkoriščal je tudi bližino meje in sorodstvo v Stanetincu. »Ko so začeli graditi obrambno linijo po Jastrebcih in Lačavesi, je sosed Majcen dobil položaj skupinovodje pri kopanju strelskih jarkov. Znal je nemški, ker je delal nekje gori po Avstriji v šumah, potem pa je bil tu vključen.« (M)

Drugače pa so mejo nadzorovali graničarji. »Ja, tu so bili graničarji večinoma Avstrijci, eni so celo slovensko govorili ... Od Radgone so bili, neki Peklar, Weber ... pozabil sem jih že. Pozimi, ko je bilo mrzlo, so se skrivali po hišah. Za njimi pa so prišli ti esarji, obmejna patrola ... Snega je bilo ogromno in so bili s smučmi, belo oblečeni. In ko smo deca zvedeli, da grejo ti kje, smo tekli povedat v hišo. Ti graničarji so v grabo bežali kot zlodji, saj so se bali ... Naravnost na fronto bi jih poslali! (M)

Nemška obrambna linija

Od jeseni 1944 so Nemci začeli pospešeno graditi obrambno linijo od Drave navzgor proti Šalovcem in Vitanu ter preko Jastrebccev in Koga naprej proti Ljutomeru do Mure. Z njo so želeli preprečiti ali vsaj zadrževati prodor ruskih enot v ta prostor in omogočiti kolikor toliko varen umik svojih enot iz Grčije in Balkana ob Dravi v Avstrijo. Lotili so se obsežnih del, pri katerih so poleg ujetnikov zaposlili skoraj vse razpoložljivo prebivalstvo. Zgradili so številne bunkerje, velike lesene za moštva, na izpostavljenih mestih, kakršno je npr. pri Vičarju v Jastrebcih, pa

²⁷ Peter Majcen, 1893–1968; v zaključnih bojih za severno mejo med 1. svetovno vojno je bil Maistrov borec; sicer pa je bil tesar samouk in imel tudi druge ročne spretnosti.

betonske za strojnice oziroma za protiletalsko obrambo. Tak bunker je še danes, čeprav že domala zasut, na robu njive pri Kerenčiču, naslednji pa pri Fergoli, nekdanj smo po domače rekli »pri Dorači«, pisali pa so se Kolarič. V Jastrebcih je bil še eden, in sicer za kletjo v Pokrivačevih (danes Lucijevih) goricah. Vse te objekte so povezali z globokimi rovi (najmanj 1,8 m). V Šalovskih šumah so na goloseku izkopali sistem protitankovskih jarkov – »pancergrabnov«. Pomožne položaje so pripravljali po Vodranskem Vrhu v Lačavesi.

Slika 4: Protitankovski jarek²⁸, ostanek »štelung« v Šalovskih šumah, februarja 2006. Foto: Ciril Vnuk.

Nemcem je močno zmanjkovalo časa, izgubljali so popoln nadzor nad prebivalstvom; nastopil je napeti čas previdne neposlušnosti in skrbi za lastno kožo. Možnost, da jo izgubiš, se je zelo povečala.

Teden po veliki noči, po 1. aprilu 1945

S Hrvaškega so se gor proti Ormožu valile množice vojaštva in beguncev. »Na Lešnici pri Ormožu sem se učil za mizarja. Vsako soboto sem šel domov, ob ponedeljkih pa nazaj ... In takrat je moj mojster kupil kolo in je tisto soboto to novo kolo posodil meni, da sem se peljal domov v Jastrebece. Ko pa sem se v ponedeljek zjutraj peljal nazaj, sem prišel samo do Obreža, ker je bila vsa cesta polna vojaštva – celi transporti, cela nemška vojska se je pomikala nazaj; to so bili tisti bivoli, take dolge roge so imeli ... Stopil sem s kolesa in šel s tiste ceste in začel gledati vse skupaj. Potem sem se obrnil in sem šel nazaj. Pridem v Jastrebece pa sem povedal ateku, kaj sem doživel, da nisem mogel naprej, da se fronta premika in da to grejo Nemci ... In sva midva z atekom šla bunker kopat. V Pepikini šumi (takrat last tete – Magde Pokrivač, o. p.) sva skopala tisti bunker in spodrezala

v našem Skrvajaku nekaj jelš ter njihova debela podevala čez za streho. Nanjo sva potem nametala zemljo ...« (J)

V pričakovanju spopada

»Atek se je tiste dni enkrat pogovarjal s stricem, na daleč sta si kričala: 'Ja, Peter, ti naš bunkara kopo?' Stric mu je zakričal nazaj: 'Eh, najbojše je, ka skočiš v klêjec – to ti je najbojša dekunga ...' Midva sva skopala bunker, oni pa so ...« (J) »V petek so boljše robo znosili v bunker – še ponjavo, vse odeje, robce, vse najvrednejše. Nemci so že šli ... transporti, vse je šlo tu skoz. V soboto so vse znova odnesli v hišo, ker so se zbal, da bodo bunker odkrili Nemci. Potem bi nas postrelili ... Jaz sem dopoldne še hodila kopat štelunge²⁹, mamika je pekla kruh ...« (K)

»Mi smo imeli vse spakirano v kovčke; teh smo imeli več, ker je bil pri hiši gospod, gospod župnik. In v teh kovčkih smo imeli spakirano, da smo spraznili hižo ... Vse smo znosili v bunker. In ko smo od zgoraj še zadelavali z zemljo, da ga ne bi kdo odkril, pa je prišel stric Peter in rekel: 'Franček, al ti resen misliš, da bodo prišli Rusi v toti naš Pesovščak?' Potem pa to ... reč po reči ... in mi smo tiste kovčke nazaj znosili. Stric ni verjel, da bi Rusi prišli. On si je nekaj skopal ... pa ne on, ampak Vanček (brat stričeve žene, o. p.) je skopal.« (M) »On je zavoljo tega prišel sem prek, ker so ga tam Hrvati lovili, saj naj bi delal za Madžare. A ni bil ne z Madžari in ne z našimi, ne?« (b. P)

»Ko sem se učil, se je moj mojster preselil z Lešnice na Tropovo v Ormož. Od tu smo hodili še z drugimi Ormožanci čez most na Hrvaško kopat bunkerje. Tam na Tropovem smo delali tudi podboje za bunkerje. To se je delalo iz prvovrstnega borovega lesa, debelega 5 cm. In to smo bili sami vajenci, niti pomočniki še ne ...« (J)

»Pred začetkom fronte smo morali hoditi kopat šicngrabnov in pancerngrabnov – strelskih in protitankovskih jarkov v Lačaves in lačaveško grabo, pri Moniki. Še 7. aprila smo šli kopat, Milena Doračova, pa tudi stric.« (K)

»Opoldne smo šli na obed domov. Pihal je strašen jug. Vse polno je bilo vojaštva, transporti, konjenica ... Pogovarjali smo se, ali bi popoldne šli nazaj. Z Mileno sva se dogovorili za skrivno znamenje (cigaretno škatlo na križpotju), če bi šli. Potem pa nismo več šli. Tiste dni smo se pogovarjali samo o tem, da bo vojska.« (K)

Kako noč pred belo soboto so porušili vse mostove in mostičke čez mejni potok Šantavec.

²⁸ Danes je težko verjeti, da so bili ti objekti zgrajeni proti prodoru tankov, saj so sredi gozda. Marsikje so v zaključnih spopadih prekopavali tudi Bolgari.

²⁹ Stellungen – sistem različnih rovov in objektov na predvidenem vojaškem položaju.

Ustni viri

- Lastni spomini.
- Spomini sestrične Pepike, bratranca Petra, sestre Katarine ter bratov Janeza, Milana, Vilka in Franca.

Literatura

- Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana, 1998.
- Mrgole, Tjaša, 1988: Vojna škoda na območju Ormoža. V: *Ormož skozi stoletja III*, Ormož, 1988, str. 265–290.

Ključne besede

Spomini, družina, druga svetovna vojna, Jastrebc, Kog.

Povzetek

V članku je avtor zbral družinske spomine na čas 2. svetovne vojne, obenem pa osvetlil tudi obdobje pred njo in nekaj let po njej. Večina teh spominov se nanaša na njegovo družino, a nikakor ni mogel mimo žrtev in težkih preizkušenj, ki so doletele nekatere njegove najbližje sorodnike: teto Magdo Pokrivač, strica Petra Vnuka in ujca Jakoba Žganjarja. Prav tako se z dogajanjem tistega časa prepletajo usode nekaterih drugih sorodnikov in Jastrebcianov, predvsem pa Pesovščanarjev, tudi iz dela Vodrancev. Zaradi ukamizarske obrti pri Podgorelcu na Lešnici in v Ormožu se del Janezovih spominov nanaša tudi na ta prostor. Ti spomini so nehote postali nekakšno dopolnilo teme Ob šestdesetletnici II. svetovne vojne na našem območju, ki jo je v Zgodovinskih zapisih II/1 priobčil g. Rajko Topolovec; njegovi spomini so podani z zornega kota nemške frontne črte, avtorji pa z nasprotne, bolgarske. Avtor je zaradi prevelikega obsega članek razdelil na dva dela tako, da bo II. del članka objavljen v naslednji številki Zgodovinskih zapisov.